
М. А. Вороніна, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
Національного університету «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»

Взаємодія традиційного права країн Африки з ісламським правом

Африканський континент був другим після Євразії, де розповсюдився іслам. Кількість мусульман в Африці становить 52,39 % від загальної кількості населення і це найвищий відсоток серед усіх континентів. На 2011 р. кількість мусульман в Африці становила 554,32 мільйони осіб, при загальній кількості населення 1051,4 мільйони¹. В африканських державах відбувалися процеси політизації ісламу та водночас ісламізації державної політики починаючи з другої половини ХХ ст.

Відповідно до географічного розташування країни Африки можна розділити на п'ять груп:

1. Північна Африка. Цей регіон складається з семи країн: Алжир, Єгипет, Лівія, Мавританія, Марокко, Судан, Туніс. Загальна кількість населення — близько 216 мільйонів, 94,5 % з них — мусульмани.

2. Центральна Африка. Цей регіон представлений 9 країнами: Камерун, Чад, ЦАР, Конго Браззавіль, Конго Кіншаса, Екваторіальна Гвінея, Габон, Нігер, Нігерія, Сан-Томе і Прин-

---

¹ Muslim population in the world. Africamuslim population in 2011 [Electronic resource]/ Access Mode: <http://muslimpopulation.com/World/http://muslimpopulation.com/africa/>.- Title from the screen.

ципі. Загальна кількість населення — близько 289,3 мільйони, 28,3 % — мусульмани.

3. Східна Африка. Сюди входять 10 країн: Бурунді, Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Сейшели, Сомалі, Танзанія, Уганда. Населення — близько 247 мільйонів, мусульмани — 44,5 %.

4. Західна Африка. До цього регіону належать : Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея Бісау, Ліберія, Малі, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того. Населення — близько 131 мільйона, мусульмани — 55,96 %.

5. Південна Африка. До цієї групи належить 14 країн: Ангола, Ботсвана, Лесото, Малаві, Мадагаскар, Замбія, Зімбабве, ПАР, Намібія, Свазіленд, Коморські Острови, Маврикій, Мозамбік, Майотта. Населення — 166 мільйонів, 24,01 % мусульмани¹.

За іншим критерієм — поширеністю ісламу серед населення — країни Африки можна згрупувати таким чином:

1. Арабські країни Африки, де іслам — державна релігія (Єгипет, Лівія, Туніс, Алжир, Марокко, Мавританія, Судан) .

2. Держави, де мусульмани становлять більшість населення (Гамбія, Гвінея, Малі, Нігер, Коморські Острови, Джибуті, Майотта, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Західна Сахара).

3. Держави, де мусульман більше ніж християн, але вони не становлять більшості населення (Чад, Буркіна-Фасо, Еритрея, Гвінея-Бісау, Нігерія, Ліберія, Кот-д'Івуар).

4. Держави, де мусульманські громади, хоча і в меншості, але займають важливі позиції в економічному і політичному житті (Уганда, Центрально-Африканська Республіка, Габон, Гана, Бенін, Камерун, Того).

5. Держави, де мусульмани становлять значну і впливову меншину, де цілі провінції та етнічні території заселені більшістю мусульман (Ефіопія, Танзанія, Кенія, північ Мозамбіку).

---

¹ Houssain Kettani 2010 World Muslim Population [Electronic resource]// Proceedings of the 8th Hawaii International Conference on Arts and Humanities, Honolulu, Hawaii, January 2010.— Access Mode: <http://www.pupr.edu/hkettani/papers/HICAH2010.pdf> — Title from the screen.

6. Інші держави Африки (Ангола, Бурунді, Ботсвана, Екваторіальна Гвінея, ПАР, Зімбабве, Лесото, Свазіленд, Мадагаскар, Намібія, Руанда)¹.

Дослідженням поширення ісламу в Африці займалися російські вчені — етнографи, антропологи, соціологи, релігієзнавці, історики: Ю. М. Кобищанов, В. О. Бейліс, А. В. Сагадеев, В. Я. Белокреницький, А. Д. Саватеев, М. Гусев, І. Мохова, В. В. Юрчук, М. І. Кірей, Л. С. Васильев. Значну увагу засадам політичних процесів в ісламському суспільстві та проблемам державотворення в сучасних ісламських країнах приділено у працях вітчизняних дослідників: В. О. Кушніренко, Д. В. Лук'янова, В. Гури, П. Варбанця, Л. Лещенко, Т. Н. Шамсутдінової-Лебедюк.

Північна Африка з середини VII та у VIII ст. була частиною Арабського Халіфату, тобто історичним регіоном ісламського світу. Цей регіон характеризується як етнічно, так і конфесійно гомогенною масою мусульман — арабів і мусульман берберів. Оскільки історично іслам став панівною релігією регіону ще у Середньовіччі, відтоді ісламське право (шаріат) зайняло центральне місце у правових системах держав, що існували у той період. Сьогодні в шести державах (Єгипет, Лівія, Туніс, Алжир, Марокко, Мавританія) іслам є державною релігією, що зафіксовано у конституціях країн. Практично 96 % населення цих держав сповідують іслам.

Найбільш поширеним є сунітський напрям ісламу. Сунізм представлений всіма чотирма мазхабами (релігійно-правовими школами): малекітським, шафіїтським, ханбалітським і ханефітським. Переважна більшість північно- та західноафриканських мусульман дотримуються малекітського мазхабу; в Єгипті та східноафриканських країнах — шафіїтського, у ПАР — ханефітського.

¹ Кобищанов, Ю. М. История распространения ислама в Африке [Текст] / Ю. М. Кобищанов. — М. : Наука, Глав. ред. восточ. лит.-ры, 1987. — С. 3-4; The Future of the Global Muslim Population Projections for 2010-2030 [Electronic resource]// Pew Research Center, January, 2011. — Access Mode: http://www.pewforum.org/uploadedFiles/Topics/Religious_Affiliation/Muslim/Future_Global_Muslim_Population-WebPDF-Feb10.pdf. — Title from the screen.

Досліджувати питання про співвідношення традиційного права та ісламського права у Північній Африці недоцільно, оскільки цей регіон характеризується наявністю певним чином розвиненої класичної релігійної правової системи, що функціонує на засадах норм шаріату.

Як зазначає Ю. М. Кобищанов, до ймовірних причин такого значного поширення ісламу в Африці слід віднести такі:

1. Полігамія у традиційних африканських і ісламських суспільствах.

2. Відносна простота богослужіння в ісламі (порівняно з християнством).

3. Простота формального вступу неофіта до мусульманської громади (не потрібно вчити катехізис, сповідатись, відмовляти від полідемонічних вірувань).

4. Відносна простота релігійної ієрархії на небі і на землі.

5. Відсутність духовенства (на відміну від християнства та традиційних релігій, де багато жреців).

6. Певна аналогія між традиційними таємними релігійно-магічними спільнотами і духовними орденами.

7. Аналогія між традиційними чаклунами-жрецьми цих спільнот (товариств) і марабутами (у Сомалі — вададами, у Судані — факірами).

8. Адаптація ісламом культу предків і вірувань в місцевих духів¹.

На думку М. І. Кірея, сприйнявши іслам, африканці запозичили не тільки комплекс норм і вірувань, але і систему мусульманського права, писемність, інститути державності, норми моралі та ін. Порівняно з християнством іслам виявився більш «гнучким» відносно традиційних вірувань. Африканці поєднували віру в єдиного бога з поклонінням місцевим божествам і духам, що належали до «підлеглих» Аллаха. Сучасна швидка «ісламізація» африканського континенту, як вважає М. І. Кірей, обумовлена певними факторами:

— молодістю та динамізмом ісламу, високим рівнем життєздатності у будь-яких історичних/економічних умовах;

¹ Кобищанов, Ю. М. История распространения ислама в Африке [Текст] / Ю. М. Кобищанов. — М. : Наука, Глав. ред. восточ. лит., 1987. — С. 5.

- тотальністю ісламу (охоплює всі сфери життя — політику, економіку, право, мораль, побут, родину);
- легкістю культової практики;
- войовничим характером ісламу, фанатичним підкоренням віруючого Богу, долі, владі, духовенству, формуванням «слуг Аллаху», ідеї «джихаду»;
- егалітаристськими тенденціями (всі віруючі рівні, незалежно від країни проживання, раси, статку; існує єдина спільнота — «умма», що дотримується спільних правил і заборон; тоді як традиційні релігії зневажали особу віруючого, значення мала лише громада)¹.

Іслам впливає на культуру за допомогою системи правових та морально-побутових норм, і ступінь впливу прямо пропорційний історичному рівню розповсюдження ісламу².

На сьогоднішній день іслам у більшості районів Східної, Центральної і Південної Африки має досить обмежений ареал поширення саме тому, що місцеве населення дотримувалось перш за все догматичної і культової сторони релігії, а сприйняття її нормативно-правових приписів було обмеженим.

Ступінь впливу норм шаріату залежить від рівня розвитку народу, досягнутого у доколоніальний період, тобто при низькому рівні розвитку системи суспільства більший вплив мають норми місцевого звичаєвого права (земельного, кримінального, спадкового, шлюбного, деліктного), а аналогічні норми та інститути мусульманського права не застосовуються. Це можна побачити на прикладі мусульманських судів, що діяли переважно в містах, а в сільській місцевості норми шаріату і досі застосовуються поряд з правовими звичаями старійшин.

У найбільш ісламізованих країнах мусульманське право регулює широке коло цивільно-правових відносин, у тому чис-

¹ Кирей, Н. И. Территориальное распространение ислама в Азии и Африке [Текст] / Н.И. Кирей // Истор. и соц.-образоват. мысль. — 2012. — № 2 (12). [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://hist-edu.ru/hist/book_2_2012/4_kirey_2.pdf

² Ислам в Восточной, Центральной и Южной Африке [Текст] / [А. М. Васильев, Ю. М. Кобищанов, И. В. Следзевский, Л. Р. Сюкияйнен] ; под общ. ред. Ю. М. Кобищанова. — М., 1991. — С. 8–9.

лі шлюбно-сімейні питання. Так, за законодавством Коморських Островів усі цивільні справи вирішуються на основі визнаних джерел шафіїтської школи мусульманського права. Цивільний кодекс Сомалі 1973 р. допускає субсидіарне застосування положень мусульманської доктрини у випадках наявності «прогалін» у законодавстві¹.

Важливою тенденцією у правовій системі країн Африки є інтеграція окремих норм мусульманського права (переважно норм шлюбно-сімейного права) з положеннями місцевого звичаєвого права. Таким чином формуються «гібридні» норми, що потім закріплюються у відповідних розділах національного законодавства. Так, закон про шлюб та сім'ю Танзанії 1971 р. припускає застосування норм мусульманського права з питань шлюбу, розлучення, опіки, спадку і вакуфного майна мусульман. Місцеве право передбачає три види шлюбу: моногамний, полігамний і потенційно полігамний. На законодавчому рівні закріплено звичай, за яким вдови та доньки не можуть отримати у спадок землю клану взагалі, а при успадкуванні іншого майна отримують найменшу частку².

Закон про спадкове право Кенії 1972 р. дозволяє застосування норм мусульманського права до деяких категорій майна (сільськогосподарських земель, врожаю, домашньої худоби) в окремих районах країни серед мусульманського населення. Були також випадки фіксації в законі кримінальної відповідальності мусульман за порушення релігійних заборон (Кримінальний кодекс Сомалі встановлює відповідальність за вживання спиртних напоїв, відсутня санкція про позбавлення батьківських прав щодо батька)³.

¹ Ислам в Восточной, Центральной и Южной Африке [Текст] / [А. М. Васильев, Ю. М. Кобищанов, И. В. Следзевский, Л. Р. Сюкияйнен] ; под общ. ред. Ю. М. Кобищанова. – М., 1991. – С. 8–9.

² Tanzania Local Customary Law (Declaration) (No. 4) Order, Government Notice No. 436 of 1963 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://winafrica.org/2010/03/local-customary-law-436-of-1963-tanzania/>.

³ Ислам в Восточной, Центральной и Южной Африке [Текст] / [А. М. Васильев, Ю. М. Кобищанов, И. В. Следзевский, Л. Р. Сюкияйнен] ; под общ. ред. Ю. М. Кобищанова. – М., 1991. – С. 8–9.

Шлюбно-сімейні норми звичаєвого і мусульманського права схожі за змістом між собою. І перші і другі визнають полігамію, шлюбний викуп, доміантне положення чоловіка в родині. У районах Тропічної Африки, де мусульманське право є взаємозамінним із звичаєвим правом, принципів розмежувань між ними не проводять. У жодній з країн Африки, окрім Тунісу, полігамія не заборонена. У більшості мусульманських держав Африки чоловікові дозволяється мати чотири дружини. Але існують спроби законодавчого обмеження полігамії шляхом закріплення певних вимог. Наприклад, у Гвінеї суд може заборонити чоловікові укласти шлюб вдруге, якщо встановить його неспроможність утримувати двох жінок. У Малі чоловік не має права привести другу дружину, якщо першій дружині він дав обіцянку не одружуватися вдруге¹.

Але разом із паралельним застосуванням норм ісламського і звичаєвого права відбувається також модернізація традиційних інститутів шаріату під впливом європейського права. Так, було запроваджено обов'язкову реєстрацію мусульманських шлюбів та розлучень у всіх африканських країнах, у більшості мусульманських держав заборонені шлюби з неповнолітніми, жінкам надано право бути ініціатором розлучення. Проте модернізація ісламського права проводиться паралельно з процесом його уніфікації (тобто норми мусульманського права починають у деяких випадках поширюватися і на немусульман, шляхом закріплення їх, хоча і у модифікованій формі, у позитивному праві).

Слід зазначити, що в більшості африканських країн норми мусульманського права застосовуються державними судовими органами, а не судами шаріату.

Диференціація ісламу в Африці відбувається не за мазхабами або течіями, а відповідно до діяльності мусульманських духовних орденів (тарикатів). Загальна кількість суфійських орденів (братств) становить декільком десятків. Найбільш численними

¹ Муромцев, Г. И. Мусульманское право и правовые системы государств Африки, избравших некапиталистический путь развития [Электронный ресурс] / Г. И. Муромцев // Федер. прав. портал «Юрид. Россия», 2008. — Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1140568>.

є ордени Кадирійя, Рифайя, Шадилийя, Тиджанійя, Хатмія, Санусійя, Маджзубійя, Ідрисійя¹.

Очолоє духовний орден Шейх, нащадок святого (Валі), який заснував тарикат, або його найближчий учень. Членство в мусульманських орденах є спадковим. Кожен орден має свої характерні риси та норми поведінки. Але характерною рисою всіх тарикатів є «культ святих», в якому можна відстежити певну тотожність з «культу предків», притаманним традиційним африканським релігіям, що відображається в ритуалах, характері свят та віруваннях. Досить часто культ мусульманського святого є об'єднуючим фактором для невеликої громади послідовників певного тарикату, що дозволяє в умовах існування суспільно-кастових та кастово-племінних систем створювати громаду не за родинним принципом, а за принципом причетності до певної групи осіб, що, у свою чергу, створює умови для формування особливих соціальних регуляторів поведінки у суспільстві².

Суфійські тарикати виконують комунікативну, інтегративну, регулятивну, освітню функцію та функцію розповсюдження ісламу. До цих орденів входять представники різних за соціальним статусом верств населення, наявність гнучкої структури братства і відносин типу «муршид — мурид» (наставник — ученик) дозволяє їм змінювати свої соціальні ролі і статус, що неможливо у традиційній кастово-племінній системі. Тарикати є важливим елементом у системі суспільство — держава і являють собою впливовий політичний потенціал. Наприклад, ідейно-політичними центрами ісламу є Рабат і Фес у Марокко, Сокото в Нігерії, Масіна в Малі, де розташовані керівники духовних орденів, а також «нащадки» пророка Мухаммеда, носії певної «благодаті». Уряди держав, у першу чергу регіону Західної Африки, який характеризується наявністю великої кількості тарикатів, повинні коригу-

¹ Ислам в Восточной, Центральной и Южной Африке [Текст] / [А. М. Васильев, Ю. М. Кобишанов, И. В. Следзевский, Л. Р. Сюкияйнен] ; под общ. ред. Ю. М. Кобишанова. — М., 1991. — С. 19–20.

² Настольная книга атеиста [Текст] / [С. Ф. Анисимов, Н. А. Аширов, М. С. Беленький и др.] ; под общ. ред. С. Д. Сказкина. — 9-е изд., испр. и доп. — М. : Политиздат, 1987. — 431 с.

вати зовнішньополітичну лінію в ісламському світі, враховуючи позиції ісламських соціально-конфесійних об'єднань. Важливою рисою правових систем африканських держав є той факт, що громадянське суспільство не становить основу держави, суспільні відносини не стали відносинами між самостійними індивідами, а визначаються належністю останніх до різних соціально-конфесійних об'єднань¹.

Ісламсько-африканським синкретизмом називають такі форми синтезу ісламу з традиційними релігіями, коли іслам виступає центральним елементом, а інші виступають у ролі периферійних елементів релігійно-культурного субстрату.

Афро-ісламський синкретизм являє собою зовсім протилежний тип системи, в якій зберігається система доісламської релігії, лише в окремих частинах доповнена нормами ісламу². Традиційні африканські релігії — полідемонічні. Надприродні персонажі — духи (місць, предметів, стихій), але не боги. У традиційних релігіях не розвинуті ідеї потойбічної відплати (пекла та раю). Але в кожному великому ісламізованому африканському суспільстві можна знайти ланку переходу від до ісламських уявлень про небесне божество (що ототожнюється з Аллахом) до ортодоксального погляду на цей образ (Аллах унікальний, всемогутній, всезнаючий). У процесі синкретизму ісламу з традиційними африканськими релігіями, різні місцеві духи були ототоженні із джиннами. Поступово традиційні культури духів модифікуються, трансформуються, але зберігається сподівання на допомогу духа (предка або мусульманського святого). Зберігаються традиції закритих і поліфункціональних релігійних організацій (таємні союзи або тарикати).

¹ Красавцев, Р. Н. Роль суфійських тарикатов во внешних связях стран Западной Африки (1810-1960) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Радомир Николаевич Красавцев. — СПб., 2002. — 154 с.

² Ислам в Восточной, Центральной и Южной Африке [Текст] / [А. М. Васильев, Ю. М. Кобищанов, И. В. Следзевский, Л. Р. Сюкияйнен] ; под общ. ред. Ю. М. Кобищанова. — М., 1991. — С. 28–29; Саватеев, А. Д. Исламская цивилизация в тропической Африке (этапы становления, тенденции, перспективы) [Текст] : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.03 / Анатолий Дмитриевич Саватеев. — М., 2006. — 450 с.

Таємними ці товариства називаються, тому що значна частина їх діяльності пов'язана з езотеричними обрядами ініціації, під час яких демонструється зв'язок цих товариств з потойбічним і надприродним (використання лячних масок та одягу, таємниця ритуалу, незрозумілі дії покликані налякати і підкорити звичайних членів общини). Таємні товариства спершу відігравали роль «школи», метою якої була підготовка молодих людей до самостійного життя, ознайомлення їх з нормами моралі та звичаями, а за умов розкладу первіснообщинного ладу і розвитку соціальної нерівності почали виконувати владно-управлінські функції¹.

Чоловічі союзи можна розглядати як автономні органи влади, що розвиваються із традиційних родоплемінних чи общинно-племінних структур, для яких характерне самоврядування. У процесі функціонування такого союзу виникають корпоративні норми, що надають певні привілеї своїм членам. Членство в такому союзі — спосіб підвищення свого статусу².

Можна виділити три групи таємних товариств: язичницькі (найбільш давні); мусульманські (різновиди мусульманських орденів); мусульmano-язичницькі.

У свою чергу, язичницькі товариства можна поділити на релігійно-містичні, демократичні і патріотичні, злочинні.

Найбільш поширеними є релігійно-містичні товариства (чоловічі та жіночі): серед них чоловічий союз ПОРО у Сьєрра-Леоне, ОГБОНІ у Західній Нігерії, НДА у Конго та ін.

Таємні союзи, як вважають етнографи, є не формою релігії, а передусім суспільною організацією, що діє переважно у сільській місцевості, виконуючи виховну, культурну, освітню, охоронну функцію.

Характерною рисою традиційних африканських релігій є сакралізація влади правителя. Традиційні правителі — соціальна група, що займає вищі керівні посади в конкретній гро-

¹ Традиционные культуры африканских народов: прошлое и настоящее [Текст] / [отв. ред.: Р. Н. Исмаилова]. — М. : Изд. фирма «Вост. лит.», 2000. — С. 13.

² Ковлер, А. И. Антропология права [Текст] : учеб. для вузов / А. И. Ковлер. — М. : НОРМА (Издат. гр. НОРМА—ИНФРА • М), 2002. — С. 167.

маді. Легітимність влади заснована на цілій низці спадкових норм і звичаїв, способі життя та історії народу, моральних і соціальних цінностях, релігійних поглядах. Істотною є віра священних царів (вождів, старійшин), наділених містичною силою (барака). Роль традиційних правителів закріплена в конституціях багатьох країн, а у парламентах існують палати вождів. Але при збереженні старої форми традиційні інститути і структури наповнюються новим змістом (політизація вождів, боротьба за владу)¹.

Іслам не зміг повністю замінити ідеї і символи традиційних релігій, оскільки традиційні релігії виникли і продовжують існувати через свою практичну природу. Традиційні релігійні уявлення мешканців африканського континенту цікавлять їх у зв'язку з потребами соціальної практики, з культовими ритуальними цілями, спрямованими на конкретний результат. В автохтонних релігіях суміщені не тільки сакральні моменти, а також мораль, звичаї, інститути, пов'язані з відправленням культів. Структурну основу африканських традиційних релігій становлять:

- 1) віра в Бога (віддалений від людей, творець світу, нагороджує за добро, карає за зло);
- 2) поважання духів предків (повага до старших за віком, віра в те, що померлі впливають на повсякденне життя нащадків);
- 3) віра в божества (посередники між Богом і людьми);
- 4) тотемічні вірування (спорідненість духовна окремих етнічних груп, кланів, родів, існування таємних товариств);
- 5) віра в талісмани, обереги, амулети;
- 6) віра в магію, відомство, знахарство.

Іслам пропонує африканським народам не лише віровчення, культ, спосіб життя, але й універсальну цивілізаційну ідею. Іслам розвивається відповідно до властивих йому цінностей, інститутів, норм, правил, внутрішніх настанов як цілісна система, що регулює всі аспекти буття людини. При взаємодії з африканськими культурами і структурами суспільства виникають нові, гібридні форми соціальності і політичного устрою (шляхом синкретизму,

---

¹ Традиционные культуры африканских народов: прошлое и настоящее [Текст] / [отв. ред.: Р. Н. Исмаилова]. – М. : Изд. фирма «Вост. лит.», 2000. – С. 7–8.

синтезу, симбіозу), які залишаються стабільними в сучасних економічних і політичних умовах, але водночас здатні забезпечити модернізацію традиційного африканського суспільства¹.

І. Аль-Мансури зазначає: «Іслам — це нерозривна єдність віри, релігійних приписів, правових і моральних норм і певних форм культури. Це цілісна система цінностей, що формують ідеологію і психологію, спосіб життя і мислення, як для кожного віруючого, так і для всієї общини. Іслам охоплює і регулює всі сторони людського життя — від концепції і практики державної влади до найдрібніших подробиць побуту»².

Викладене дозволяє зробити певні висновки.

1. Африка являє собою неоднорідний поліконфесіональний регіон, в якому одночасно існує багато різноманітних соціальних регуляторів: норми звичаєвого права, норми місцевих автохтонних релігій, традиції, ритуали, обряди, табу, сучасні релігійні норми (іслам, християнство), корпоративні норми суфійських орденів тощо.

2. В усіх регіонах Африки (окрім Північної Африки) існує особлива форма ісламського права, яка поєднала в собі норми як «класичного» фікху, так і традиційного права. Об'єднання релігійної ідеї мусульманського права з доктринами, що існують в африканському суспільстві, сприяло виникненню «гібридних норм» та «гібридних форм» місцевого самоврядування.

3. Сьогодні в державах Північної Африки після революційної зміни політичної влади існують тенденції до радикалізації ісламу і разом з тим посилення впливу ісламського права на регулювання всіх суспільних відносин у цих країнах, а не тільки шлюбно-сімейних, спадкових та земельних відносин.

4. Державні інституції країн Африки формуються та функціонують з урахуванням принципів, засад та положень ісламського, традиційного права та інших норм соціальних угруповань.

¹ Саватеев, А. Д. Исламская цивилизация в тропической Африке (этапы становления, тенденции, перспективы) [Текст] : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.03 / Анатолий Дмитриевич Саватеев. — 2006. — 450 с.

² Аль-Мансури, И. Мусульманские праздники и обряды [Текст] / И. Аль-Мансури. — М., 1998. — С. 9. — (Серия «Мир ислама»).

М. А. Воронина

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ТРАДИЦИОННОГО ПРАВА СТРАН АФРИКИ С ИСЛАМСКИМ ПРАВОМ

Рассмотрены причины распространения исламского права в Африке, особенности взаимного влияния норм мусульманского и традиционного права, процессы модернизации, унификации, дифференциации указанных правовых систем. Проанализирована тенденция формирования гибридных норм и гибридных форм местного самоуправления и управления в государствах Африки.

Ключевые слова: мусульманское право, традиционное право, гибридные нормы, тарикаты.

M. A. Voronina

CUSTOMARY AND ISLAMIC LAW AND ITS INTERACTION IN AFRICA

Factors of the Islamic law (Sharya Law) and Islamic state institutions spreading in Africa have been described in the paper. Distinction and interaction between Islamic Law and customs, practices and beliefs of the African people; process of Islamic Law and Customary Law modernization, unification and differentiation have been analyzed by the Author.

The paper analyses the emergence of legal provisions in modern African law that can neither be categorized as Islamic Law or Customary Law, but contain elements of both. It identifies such provisions as "hybrid norms".

Keywords: Islamic Law (Sharya Law), Customary Law, hybrid norms, tarikats.